

I Litteratur på stedet - til Anne-Marie Mai, (2013, red. Maria Davidsen et al.), Odense: Syddansk Universitetsforlag 45-48

Glemsomme steder?

Af Frederik Stjernfelt

Det er velkendt, at man i ide-, litteratur- og boghistorie kan udpege steder, hvorfra oplysning er udgået og måske stadig udgår i forskellige samfund - Londons berømte kaffehuse, bestemte fyrstehoffer, visse universitetsinstitutter og akademier, særlige tidsskrifter, netværker af fritænkere, bogtrykkere, boghandlere, smuglere i den tidlige oplysnings Amsterdam og så videre. Visse steder udstråler mere eller mindre klart oplysning på ganske bestemte tidspunkter - Altona i tidligt 1700-tal, måske Hirschholm i Struensees sommer 1771, den grundlovgivende forsamling, "Organet for den højeste oplysning" i nogle perioder snarere end andre, for at tage nogle danske eksempler. Selv om oplysning kan hævdes som universelt princip, er der også i det store perspektiv særlige epoker og områder, der især har været afgørende: visse græske bystater i århundrederne f.v.t., perioder i kinesisk historie, det tidlige abbaside-kalifat i Bagdad, Amsterdam i 1600-tallet, Paris i 1700-tallet, byerne på den amerikanske østkyst i samme periode ...

Alt dette er velkendt, omend mange detaljer stadig afventer udforskning. Min korte betragtning her retter sig mod det næsten modsatte: Steder for oplysningens glemsel. For at værdien af fri debat, videnskab, demokratiske og retsstatslige principper skal kunne glemmes, skal den naturligvis først have været til stede. Det vil sige, at det især er i de demokratiske og oplyste stater i Europa og Nordamerika man kan tale om en decideret glemsel af oplysning. Jeg tænker her ikke på deciderede anti-oplysningsbevægelser på højre- og tildels venstrefløjen, der fra tid til anden har gjort sig bemærket i disse områder: fascisme, nazisme, bolsjevisme, islamisme osv. - de er ikke udtryk for

glemsel, men for aktiv og explicit kamp imod centrale oplysningsprincipper. Jeg tænker på personer og miljøer, der tværtimod er så mættet med oplysningens principper, at man tenderer mod at tage dem for givet og derfor efterhånden helt kan komme til at overse dem.

Lad mig give et internationalt eksempel. Tidsskriftet *Index on Censorship* har siden grundlæggelsen i London i 1972, inspireret af sovjetiske dissidenter, været et sted for fri tanke og tale, der har dokumenteret og kæmpet imod forfølgelse og censur. Den 2. november 2004 myrdedes filmmanden Theo van Gogh på åben gade i Amsterdam af islamisten Mohammed Bouyeri med påskud i van Goghs film "Submission". Samme måned udkommer *Index on Censorship* med en artikel om sagen, hvori bladets journalist Rohan Jayasekara kalder van Gogh for en "free speech fundamentalist", der misbrugte sin ret til ytringsfrihed. Efter udefrakommende kritik af artiklen forsvares den af *Index'* chefredaktør Ursula Owen, der dog beklager "tonen". Andre hensyn end fri debat kunne ny synes vigtigere - hvorvidt en knivmorder måske følte sig fornærmet kunne nu forekomme som en mere påtrængende overvejelse. Resultatet var i hvert fald, at *Index on Censorship* ikke længere forsvarede fri debat, men i stedet anskuede sagen fra morderens synsvinkel. Det var ingen enlig svale. I 2009 udgav Yale University Press en af de bedste bøger om Muhammedkrisen, Jytte Klausens *The Cartoons That Shook The World*. Hun ville naturligvis dokumentere sine analyser ved at optrykke tegningerne sammen med andre klassiske gengivelser af Muhammed fra den islamiske tradition, hentet i samlinger og arkiver. Forlaget besluttede imidlertid hen over hovedet på forfatteren at fjerne samtlige illustrationer fra bogen. Det var nærliggende at beskrive denne sag i *Index on Censorship*, der bragte et interview med Jytte Klausen af Jo Glanville, der naturligvis ville optrykke de bortcensurerede tegninger i *Index*. Men også hun gjorde regning uden redaktør. Tidsskriftet besluttede at bortcensurere tegningerne, og lederen af bladet, Jonathan Dimbleby, forklarede bladets bevæggrunde ved at

henvise til en brandbombe i London året forinden imod Gibson Books, der planlagde at udgive den kulørte roman "The Jewel of Medina" om Muhammeds barnebrud Aisha. Burde *Index on Censorship* måske nu simpelt hen skifte titel til det kortere og mere retvisende *Censorship*? De frimodige personer i undertrykkende lande, som tidligere blev debatteret og forsvaret i *Index on Censorship*, skulle man i hvert fald ikke have noget af at dele vilkår med. Fra at have været et oplysningens sted er *Index on Censorship* degenereret til et tvetydigt forum, hvor det ikke står ganske klart, om det er ytringsfrihedens eller selvcensurens principper, man kæmper for.

Det er et grundlæggende princip i økonomien at knaphed er en forudsætning for værdi. Sålænge mængden af frisk luft radikalt overstiger forbruget hos dem, der trækker vejret, er luften en gratis selvfølge. Er det noget lignende der gør sig gældende med oplysning og fri tale? For dem der forfølges, censureres, trues, overfalderes og spærres inde, står værdien af frihed radikalt klar; for dem, der altid har opholdt sig i et samfund, hvor man har kunnet tænke og tale frit, ser det ud som om det kan blive en doven vane. Hvor let er det at glide fra at se disse principper som uproblematiske til at se dem som trivielle, som ligegyldige, måske endda som overflødige - som noget man kan dispensere fra, hovsaagtigt indgå kompromiser med og renoncere på, når andre hensyn trænger sig på og det kan forekomme behændigt? Er glemslen en udvikling, hvis steder er forlag, aviser og universiteter i Vestens storbyer, engang kosmopolitiske centre for oplysning - medens det så snarere er i udkanter, provinser og marginer den erfaring overlever, at oplyste principper det meste af menneskehedens historie har været udenfor rækkevidde og derfor kræver kamp? Når man taler med iranske flygtninge møder man ofte personer, der mere end de fleste nulevende vesterlændinge er akut klar over oplysningens vigtighed og som undrer sig over den skødesløshed med hvilke tidligere oplyste centre i Vesten forfalder. Ikke blot glemmer man principperne, det synes om om man glemmer at man glemmer dem eller slet ikke registrerer at

noget er ved at ske, medens grundprincipper forvirrer eller sættes til salg for et øjeblikks appeasement over for trusler, hvis begrundelser man bekymrer sig mere om at forstå.

Måske er det ved at være tiden, hvor stederne for oplysningens glemsel må underkastes kortlægning?